

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**
Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
museuhistoria@bcn.cat
www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis

13
quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis
ÈPOCA II · ANY 2017 · N.13 · ISSN 1699-793X
256 PÀGINES · BARCELONA

A
Pau Verrié
Alberto López Mullor
In Memoriam

Editor:
Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Direcció Quarhis:
Julia Beltrán de Heredia

Secretària de redacció:
Vanessa Triay

Consell de redacció:
Xavier Aquilué (MAC)
Julia Beltrán de
Heredia (MUHBA)
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Albert López (DiBa)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Miquel Molist (UAB)
Isabel Rodà (UAB)

Avaluadors externs:
Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Simon Keay
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2017:**
Carmen Aranegui Gascó
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Carlo Ebanista
Albert García Espuche
Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret

Alberto León Muñoz
Assumpció Malgosa
i Morera
Pedro Mateos Cruz
Josep Maria Nolla Brufau
Lauro Olmo Enciso
Josep Maria Palet Martínez
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Castillo
Santiago Riera Mora
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila
Carabassa

Control gràfic:
Emili Revilla

Disseny gràfic:
PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:
Edicions Hipòtesi, SL

Impressió:
Índice Arts Gràfiques, SL

Imatges de la coberta:
Battista Agnese, 1544.
Biblioteca Nacional de
España, Fondo Res. 176
(4-5).

Imatges contracoberta:
Emili Revilla

ISSN
1699-793X

Dipòsit legal
B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2017·NÚM.13·ISSN 1699-793X
184 PÀGINES · BARCELONA

**Ajuntament
de Barcelona**

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

8-9	IN MEMORIAM EN RECORD DE PAU VERRIÉ, HISTORIADOR I ARQUEÒLEG ANNA M. ADROER ALBERTO LÓPEZ MULLOR JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
12	DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC, VIA BORDIGHERA. A TALL DE PRESENTACIÓ JOAN ROCA I ALBERT
13	EDITORIAL JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
16-67	LA CERÀMICA SOTA LA LUPA CERÀMICA, TECNOLOGIA I TRANSFERÈNCIES. ELS CENTRES PRODUCTORS DEL PROJECTE <i>TECNOLONIAL</i> MARISOL MADRID I FERNÁNDEZ I CRISTINA FERNÁNDEZ DE MARCOS GARCÍA I CRISTINA P. BARRACHINA I JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I SERGIO ESCRIBANO-RUIZ I JAVIER G. IÑÁÑEZ I SAMANTHA G. FERRER I ROBERTA DI FEBO I FERNANDO DE AMORES CARREDANO I JAUME BUXEDA I GARRIGÓS
70-89	NOTES I ESTUDIS L'ASSENTAMENT DE LA PLAÇA DE LA GARDUNYA A INICIS DEL II MIL·LENNI: NOVES DADES SOBRE LES OCUPACIONS DE L'EDAT DEL BRONZE INICIAL AL PLA DE BARCELONA ALBERT VELASCO ARTIGURES I NOEMÍ TERRATS JIMÉNEZ I ANNA GÓMEZ BACH I MIQUEL MOLIST MONTAÑA
90-111	NUEVOS DATOS SOBRE LAS PINTURAS DEL AULA O SALA DE RECEPCIÓN DEL OBISPO DEL PRIMER GRUPO EPISCOPAL DE BARCELONA, SIGLOS V-VI CARMEN GUIRAL PELEGRÍN I JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I LÍDIA FONT I PAGÈS
112-135	LOS CONTACTOS COMERCIALES EN BARCELONA A TRAVÉS DE LA CERÁMICA: ORIENTE (SIRIA, EGIPTO E IRÁN) Y EL NORTE DE ÁFRICA, SIGLOS XIII-XV JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I NÚRIA MIRÓ I ALAIX
138-139	NOTICIARI PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA
140-141	PRIMERS PAGESOS/BCN. LA GRAN INNOVACIÓ 7.500 ANYS
142-144	<i>FICTA VITRO LAPIS</i> : LAS IMITACIONES DE PIEDRAS EN VIDRIO EN LA HISPANIA ROMANA
145-146	SOCIAL AND CULTURAL DETERMINANTS OF COMMUNITY WELFARE IN THE WESTERN ROMAN EMPIRE: ANALYSIS AND INTERPRETATION OF VITAMIN D DEFICIENCY
147-148	ARCHAEOLOGICAL AUTOMATIC INTERPRETATION AND DOCUMENTATION OF CERAMICS — ARCHAIDE (693548). AVENÇOS DE LA PRIMERA ANUALITAT
149-151	FRANCISCA PALLARÉS I LA BARCELONA ROMANA. EN RECONeixEMENT D'UNA TRAJECTÒRIA
153-155	BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA
157-160	TEXTOS EN CATALÀ. SÍNTESI
161-163	TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTEISIS
165-169	ENGLISH TEXT. SUMMARY
171-175	TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ
177-181	NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTICIARI

El passat 18 de maig del 2016, el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) va re-tre homenatge a Francisca Pallarés amb una conferència sobre les excavacions de la plaça de Sant Miquel, que va impartir ella mateixa i, amb una glossa que vaig fer jo (fig. 1). Va ser un dia de records, agraïments i just homenatge a una gran arqueòloga i gran persona a qui la història de la Barcelona romana, i aquells que la conreen, li devem molt.

Francisca Pallarés, per a tots nosaltres Paquita, ha estat veritablement una capdavantera. Ara forma part d'un curriculum normalitzat de fer estades a centres estrangers i tot sovint desenvolupar la pròpia carrera fora del país, però als anys 60 del segle XX, era un fet excepcional que demostrava una gran valentia i amor a la professió. Això és el que va fer la nostra homenajada.

Natural de Barcelona i llicenciada per la Universitat de Barcelona, acceptà, en acabar els seus estudis el 1958, la proposta del professor Nino Lamboglia d'anar a treballar amb ell a l'Istituto Internazionale di Studi Liguri que tenia la seva seu a Bordighera (Imperia). Decidida, se'n va anar cap a Itàlia que des d'aleshores hauria de convertir-se en la seva segona pàtria i ella en el braç dret del *Professore* i puntal ferm de l'Istituto.

El seu primer treball de fons el dedicà a *El poblado ibérico de San Antonio de Calaceite*, donant un pas de gegant en el coneixement del Baix Aragó, tot emprant les notes que Pere Bosch i Gimpera havia escrit i que es conservaven al Museu Arqueològic de Barcelona i aquella primera publicació de J. Cabré al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres* del 1907. La monografia, prologada per Martín Almagro Basch, es publicà a Bordighera el 1965.

Als anys 60 era director del Museu d'Història de la Ciutat (ara MUHBA), Frederic Udina i Martorell, qui va tenir l'encert i ull clínic de signar un acord

Figura 1

Francisca Pallarés amb Joaquina Sol al Museu l'any 1972. Targetó d'invitació a l'homenatge.

amb el professor Nino Lamboglia, que havia renovat l'arqueologia romana mitjançant el mètode estratigràfic i la datació per la tipologia de la ceràmica. A més, a l'Istituto Internazionale di Studi Liguri hi havia la Francisca Pallarés... D'aquesta manera, amb llargues i profitoses estades a Bordighera, el personal tècnic del Museu va poder perfeccionar els seus coneixements en la metodologia puntera d'excavació que es practicava a la ciutat d'*Albintimilium* (Ventimiglia), en un temps en què l'aïllament d'Espanya impedia una normalitat en les relacions internacionals i per tant, la fluïdesa d'intercanvis amb centres internacionals no estava a l'ordre del dia. D'aquesta manera, Frederic-Pau Verrié, Anna M. Adroer, Joaquina Sol i jo mateixa vàrem poder gaudir d'aquesta ocasió extraordinària. La Paquita va ser sempre el nostre suport i era al nostre costat amb tot allò que necessitàvem, fins i tot en donar-nos bons consells pràctics. En recordaré un de molt sucós: el *Professore* volia tant si com

no que les noies anéssim a l'excavació amb faldilles, els pantalons eren absolutament vetats... érem joves i l'excavació tenia uns bons metres de fondària..., la Paquita ens va donar la solució: ens acompanyà a comprar unes adients faldilles-pantalons.

El *Professore* era un humanista amb una cultura universal immensa i volia ser el nostre professor gairebé 20 hores sobre les 24 que té un dia: volia que aprenguéssim tot el possible i ben bé que ho va aconseguir, amb uns dissabtes i diumenges on la platja, tan bonic com és el mar lligur, la vèiem només de lluny. En canvi amb la Paquita i el *Professore* anàvem a veure altres jaciments i monuments de totes èpoques i els comentaris i informacions que tots dos ens proporcionaven eren una autèntica mina de coneixements. La vida a l'Istituto era intensa: dormíem a la "foresteria", dinàvem i sopàvem a l'Istituto, amb una "cuoca" que era com una "mamma"; a la nit, abans d'anar al llit, obríem els paquets de llibres que

*Universitat Autònoma de Barcelona-Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

havien arribat per a la biblioteca i el *Professore* i la Paquita ens els comentaven; es redactava també aleshores el diari d'excavació; als de l'estiu dels anys 1968-1969 hi ha algunes planes escrites en llatí..., seguia les instruccions del *Professore* que així em deia de fer-ho.

El jardí del Museu Bicknell era un petit oasi, amb l'ombra del gran ficus, i on es passejaven tranquilament els dos gats de l'Istituto, que amb el seu amor pels autors clàssics, el *Professore* havia batejat com a "Catulla" (la mare) i "Properzio" (el fill); eren els dos únics éssers vius als qui consentia passar per damunt dels papers del seu sempre carregat escriptori. Aquestes són algunes anècdotes del dia a dia de l'Istituto Internazionale di Studi Liguri, que continuava fermament amb

la tasca científica en tots els terrenys i fronts. Un d'ells i molt nou a la segona meitat del segle XX, fou la conformació de l'arqueologia subaquàtica amb un mètode que va posar la base del que es fa actualment; amb la nau *Daino* es varen dur a terme les recerques sorprenents a la nau de Diano Marina, objecte de publicació per part de la mateixa Francisca Pallarés¹ que també duia la investigació submarina dels Països Catalans². Com anem veient i de ben segur, no s'hagués pogut dur a terme tota aquesta feina ingent sense la presència a la Ligúria de Francisca Pallarés, amb una admirable fortalesa que no coneixia el defalliment.

Amb tot aquest bagatge, es va produir una ocasió d'or per a l'arqueologia de

Figura 2

A la fotografia d'esquerra a dreta: Anna Mª Adroer, Joan Roca, Francisca Pallarés, Pau Verrié, Isabel Rodà, el dia de l'homenatge a Francisca Pallarés a la sala Martí l'Humà del MUHBA.

Barcino: l'excavació del solar de la plaça de Sant Miquel. Frederic Udina va tornar a demanar la col·laboració del professor Nino Lamboglia i Francisca Pallarés que varen respondre, com sempre, amb generositat i disponibilitat. A més, contribuir al millor coneixement de la seva ciutat natal, va ser també un valor afegit que va atreure a la Paquita, alhora que va ser també una bona ocasió per aplicar la metodologia estratigràfica posada en marxa per l'Istituto de Bordighera.

1. *La nave romana del golfo di Diano Marina 1975-1981, Forma Maris Antiqui XI-XII*, Bordighera 1983.

2. *La primera exploración sistemática del Pecio del Sec (Palma de Mallorca)*, Bordighera 1972.

D'aquesta manera, sota la direcció efectiva i presencial de la Paquita es varen començar les excavacions al solar de la plaça de Sant Miquel, on se sabia que hi havia de contenir algunes restes de les termes romanes, ja que el paviment de l'antiga església dedicada al sant, enderrocada al segle XIX per a la construcció del nou edifici de l'Ajuntament, era el mosaic bícrom amb escenes marines corresponent al frigidari, que ara es conserva al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

El desembre de 1967, va tenir lloc a Barcelona una reunió per a organitzar el primer Congrés Històric Ligúria-Catalunya i va ser el moment de signar l'acord per a iniciar les excavacions que l'Ajuntament de Barcelona va veure amb molts bons ulls. Amb una celeritat burocràtica admirable, els treballs arqueològics sobre el terreny començaren el març de 1968. Va ser també una ocasió d'or per a tots els que treballàvem al Museu d'Història de la Ciutat i per als que érem estudiants a la Universitat de Barcelona. Des de el primer dia, a les excavacions vàrem poder veure com apareixia davant nostre l'estratigrafia de Barcelona des del segle XX fins a l'etapa fundacional, amb la complexitat de l'arqueologia urbana i les múltiples interferències de fossats i construccions que tallen i es superposen les unes a les altres, a més de les terres impregnades per tota mena de residus i olors.

Era meravellós veure com la Paquita dirigia amb mà ferma i segura, alhora que interpretava les restes de les diferents fases que anaven apareixent; a més, rentar, classificar i numerar ceràmica sota la seva supervisió era un apassionat aprenentatge continu. Aleshores es siglava el material amb tinta xinesa i ploma amb les inicials SM i la xifra correlativa; en arribar a SM 10.000, i triant per a l'ocasió un petit fragment de ceràmica comuna informe, vàrem confegir un penjoll com a regal per a la Paquita.

Emocionant també va ser la identificació de l'estrat E, de les darreries del segle III dC amb indicis de destrucció, i del nivell H ja que per primera vegada es tocava el nivell fundacional de la colònia de *Barcino* en època d'August, amb material predominant de terra sigilata aretina. A més a més, alguna troballa excepcional va venir a endolçar encara més l'entusias-

me general: en dies diferents i fragments dispersos, va anar apareixent, de mica en mica, la gran placa de marbre de Carrara dels sevirs augustals, amb el nom complet de *Barcino: Colonia Augusta Faventia Paterna Barcino*. Impresionant!, ara es pot veure exposada al MUHBA amb tot el seu esplendor i les lletres perfectament gravades que fan sentir l'estètica de la seva paleografia.

Gràcies a les excavacions de la plaça de Sant Miquel es va disposar per primera vegada d'una lectura seqüencial de l'evolució de la ciutat de Barcelona en un sector concret, amb tot el que això comportava per al coneixement històric i la topografia urbana. Per això, tal i com és just reconèixer, hi ha un abans i un després de la història antiga de Barcelona arrel de les excavacions i treballs d'Agustí Duran i Sanpere i Josep de C. Serra i Ràfols, i també hi ha un abans i un després a l'arqueologia de la ciutat gràcies a la recerca de Francisca Pallarés. Tot això es fa ben palès, de manera perenne, als dos articles que Francisca Pallarés publicà a la sèrie *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*. El primer sortí al número XIII del 1969 amb el títol "Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de *Barcino*". El segon és publicat en dues versions: a la sèrie de Bordighera, la *Rivista di Studi Liguri* XXXVI corresponent al 1970, dintre del volum IV de l'*Omaggio a Fernand Benoit* publicat el 1972 i en traducció catalana, "La topografia i els orígens de la Barcelona romana", als *Cuadernos* XVI de 1975.

Són dos articles fonamentals per a la historiografia de la nostra ciutat i els hi devem a la nostra estimada Paquita. No tindrem mai paraules suficients per donar-li les gràcies per tot el que ens va ensenyar, aconsellar i oferir amb els braços sempre oberts.

Poc després de la publicació barcelonina del 1975, es produí un fet tràgic: el 10 de gener de 1977, moria de manera accidental al port de Gènova, treballant fins al darrer segon, el professor Nino Lamboglia. Va ser una commoció per a tot el món de l'arqueologia, de la Ligúria i de manera directa i personal per a la Paquita. Un cop molt fort al qual la nostra homenatjada es va superposar, tot assumint el 1978, la direcció de l'Istituto Internazionale di Studi Liguri, conti-

nuant amb la seva tasca investigadora i publicant en diverses àrees i temes, com l'arqueologia subaquàtica de la que ja hem esmentat alguns treballs.

Cal dir, a més, que en aquesta fase vital, trobà un suport constant i excepcional: el del seu marit i també arqueòleg, Piero dell'Amico amb qui comparteix el dia a dia i la tasca professional, com per exemple, les excavacions en un monument excepcional: el Colisseu de Roma.

A més a més, la Paquita continua impressionant per la seva extraordinària presència física. Jo la vaig conèixer com a una noia rossa imponent amb una bonica pell de préssec, i ara, han passat els anys però ningú, Paquita, encertaria la teva cronologia particular; el temps també s'ha rendit a la teva rica personalitat. Aquest homentatge ha estat un acte d'afecte i de reconeixement a tot el que has fet per a l'arqueologia i per Barcelona. Feia temps que te'l devíem i és ben just i digne que des del MUHBA s'hagi organitzat aquesta reunió d'amics, exalumnes i arqueòlegs per a aplegar-nos vora teu i sentir la teva explicació sobre les excavacions que vas dirigir a la plaça de Sant Miquel (fig. 2). Ara, un any després, ho continuem recreant i donant-te les gràcies amb la pena, però, que aquest número 13 de la revista *Quarhis* sigui dedicat a la memòria d'un gran arqueòleg, Albert López-Mullor i també de Pau Verrié, que ens acompanyava fa un any i que ara volem recordar amb la fotografia que ens va fer Piero a la sala de Martí l'Humà, tant bon punt es va acabar la teva conferència i el director del MUHBA, Joan Roca, va tancar l'acte. Segur, però, que sigui on sigui, en Pau deu ser content d'haver participat en el teu homenatge i veure la teva plenitud de forma, traspasant la barrera del temps, com ell mateix va fer fins a fregar els cent anys. Per tant, i com deien els nostres avantpassats: *ad multos annos*, Paquita!!!.